

महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक विकासातील मा.यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

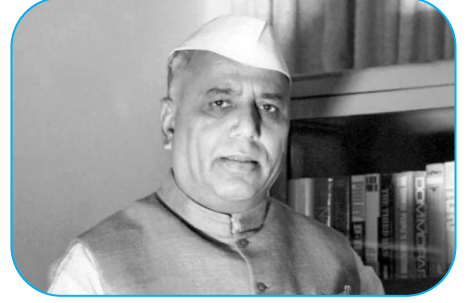
श्री. धनाजी अभिमान कुंभार

संशोधक विद्यार्थी, प्राथमिक शिक्षक,

जि. प. प्रा. शाळा वांगरवाडी, ता. बार्शी, जि. सोलापूर.

प्रस्तावना :

महाराष्ट्र राज्याच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक जडणघडणीमध्ये विविध मान्यवरांनी आपले योगदान दिले आहे. भारत मातेला ब्रिटिशांच्या पारतंत्र्यातून मुक्त करण्यासाठी अनेक नररत्नांनी आपापल्यापरीने योगदान दिले. स्वातंत्र्यानंतर भारताने नव्या युगामध्ये प्रवेश केला. भारतासमोर असंख्य प्रकारची आव्हाने होती. आव्हाने पेलनाऱ्या बाहूंचीही भारताकडे कमी नव्हती. स्वातंत्र्योत्तर चैतन्यपूर्ण वाटेवरून प्रवास करताना योग्य वाटाड्यांची आवश्यकता होती. प्रांतोप्रांती

विकासाची प्रक्रिया आकार घेवू लागली. सध्याचा महाराष्ट्र व गुजरात या द्विभाषिक राज्याची जबाबदारी यशवंतराव चव्हाण यांच्याकडे आली. बाल्यावस्थेपासून अतिशय संघर्षपूर्णरित्या जडणघडण झालेला, स्वातंत्र्यासाठी तुरुंगवास भोगलेल्या एका स्वातंत्र्यवीराला महाराष्ट्राचे नेतृत्व करण्याची संधी मिळाली. महाराष्ट्र हा सुरुवातीपासूनच पुरोगामी विचारांचा पाठीराखा असलेले राज्य होते. त्यात यशवंतरावांसारखा पुरोगामी नेता महाराष्ट्राला लाभला. तात्कालीन भारतामधील सर्वात सरस, प्रभावी, परिपूर्ण, अष्टपैलू, उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वाचा नेता म्हणून लोक यशवंतरावांना ओळखत होते. राजकारण, अर्थकारण, समाजकारण, सहकार, शिक्षण, साहित्य, कला, विज्ञान इ. विविध क्षेत्रातील त्यांची हातोटी वाखाणण्याजोगी होती. आधुनिक महाराष्ट्र राज्याच्या उभारणीत व जडणघडणीत त्यांचा मोलाचा वाटा होता. एक दृष्टा नेता, उत्तम वक्ता, सहज लेखक, कलारसिक, विचारवंत, उत्तम प्रशासक इ. विविध गुणवैशिष्ट्यांनी यशवंतरावांचे व्यक्तिमत्व बहरले. राजकारणात असताना राज्याच्या आणि केंद्राच्या विविध खात्यांचा कारभार त्यांनी सर्वोत्तमरित्या पेलला. द्विभाषिक राज्याचा मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्याचा मुख्यमंत्री, केंद्रात संरक्षण, गृह, अर्थ, परराष्ट्र खात्याचे मंत्री शिवाय ८ व्या वित्त आयोगाचे अध्यक्ष, भारताचे उपपंतप्रधान अशा सर्वोच्च पदावरती यशवंतरावांनी कार्य केले. यशवंतरावांच्या समग्र कार्याचा आढावा घ्यावयास बराच अवधी लागेल. विस्तारभयास्तव प्रस्तुत शोधनिबंध यशवंतरावांच्या शैक्षणिक कार्याचा आढावा घेण्याच्या दृष्टीने मर्यादित आहे.

फुले, शाहूंच्या महाराष्ट्रात शिक्षणाचे महात्म्य कोणत्या त्रयस्थाने सांगण्याची आवश्यकता नव्हती. फुल्यांनी शिक्षणाद्वारे वंचितांना शिक्षण घेण्याची संधी उपलब्ध करून दिली. राजर्षींनी शाळा, वसतिगृहे स्थापन करून शिक्षण बहूजनांच्या दारी नेले. फुले, शाहूंच्या विचारांचा, कृतीचा प्रभाव यशवंतरावांवर पडला. शिक्षणाशिवाय बहूजनांना तरणोपाय नाही. शिक्षणाच्या साह्यानेच समाज आपली प्रगती करू शकेल असे त्यांना वाटे. मुख्यमंत्री कारकीर्दीमध्ये यशवंतरावांनी घेतलेल्या अनेक महत्त्वपूर्ण निर्णयामुळे महाराष्ट्राचा चेहरामोहरा बदलला. प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च शिक्षण, तंत्रशिक्षण इ. क्षेत्राकडे पाहण्याचा नवा दृष्टीकोन यशवंतरावांनी विकसित केला. एकवटेच नव्हे तर आजच्या महाराष्ट्रातील अनेक नामांकित

शिक्षण संस्थांच्या शैक्षणिक विकासात यशवंतरावांचे मोलाचे सहकार्य लाभले आहे. शिक्षणाची आवश्यकता स्पष्ट करताना ते म्हणतात की, “शिक्षण ही सामाजिक गरज असली तरी ते आर्थिक विकासाचे एक मुलभूत साधन आहे. व्यक्तीला शिक्षणाची जोड दिल्याशिवाय समाजात नवीन सामर्थ्य निर्माण होणार नाही.”^१ शिक्षणाची व्याख्या करताना ते म्हणतात की, “शिक्षित व्यक्तीला स्वतःच्याभोवती घडणाऱ्या गोष्टी आणि जगामध्ये घडणाऱ्या इतर गोष्टी यांची ज्यामुळे संगती लावता येते त्यांचा योग्य अर्थ लावता येतो. त्याला ‘शिक्षण’ असे म्हणतात.”^२ शिक्षणाची अशी साधी, सोपी, सरळ व्याख्या त्यांनी केली. ही व्याख्या शिक्षणाच्या मुलभूत अर्थाकडे घेवून जाणारी ठरते. स्वतःचा, समाजाचा आणि पर्यायाने देशाचा विकास करावयाचा असेल तर शिक्षणाची कास धरणे गरजेचे आहे असे ते म्हणतात. शिक्षणाची दैनंदिन जीवनाशी व शिक्षण घेणाऱ्यांच्या आर्थिक परिस्थितीशी सांगड घालण्याचे आवाहन यशवंतराव पेलतात. यातून त्यांचा शिक्षण विषयक दूरदृष्टीकोन नजरेस पडतो. यशवंतराव केवळ बोलघेवडे नेते नव्हते, त्यांनी आपल्या मुख्यमंत्री पदाच्या कारकीर्दीत राज्याच्या एकूण खर्चाच्या १/५ इतक्या रकमेची तरतूद शिक्षण कार्यासाठी केली.^३ यशवंतरावांच्या शैक्षणिक कार्याचा आढावा घेताना खालील बाबींचा विचार करणे आवश्यक ठरते.

घरातील गरीबीमुळे कित्येक होतकरू मुलांना आपले शिक्षण पूर्ण करता येत नसे. यशवंतरावांनी लहानपणी शिक्षण घेण्यासाठी दारिद्र्याचे चटके सहन केले होते. नादारी मिळण्यासाठी प्रतिष्ठितांकडून मिळालेली अपमानास्पद वागणूकीची जाणीव मनी ठेवून त्यांनी गरीब परिस्थितीतील विद्यार्थ्यांसाठी मोफत शिक्षणाची योजना सुरू करण्याचा निर्णय घेतला.^४ घटनेतील मार्गदर्शक तत्वानुसार समाजातील मागासलेल्या लोकांच्या आर्थिक, शैक्षणिक हिताकडे सरकारने हातभार लावला पाहिजे. यासाठी जात हा निकष न लावता आर्थिक स्थिती महत्त्वाची मानली पाहिजे. हया तत्वानुसार यशवंतरावांनी आपल्या कारकीर्दीत ज्या कुटुंबाचे एकूण आर्थिक उत्पन्न अत्यल्प आहे अशा कुटुंबातील मुलांच्या शिक्षणासाठी शिक्षणाची क्रांतीकारी अशी ई.बी.सी. योजना सुरू केली. १९५८ साली वार्षिक ९०० रु. उत्पन्न असणाऱ्या पालकांच्या पाल्यांना फी माफी देण्यात आली. १९६० साली ही मर्यादा १२०० रु. , १९७५ साली १८०० रूपयांवरून २४०० रूपयांपर्यंत मर्यादा वाढविण्यात आली. वेळोवेळी कुटुंबांची उत्पन्ना क्षमता लक्षात घेवून तिच्यात बदल करण्यात आले. सध्या २४ मे २०१२ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार ही मर्यादा १५००० वरून एक लाख एवढी वाढविण्यात आली आहे. यशवंतरावांच्या या निर्णयामुळे लाखो अल्प उत्पन्न कुटुंबातील मुले मोफत शिक्षण घेवून शकली. ग्रामीण महाराष्ट्रातील तळागाळातील बहूजन समाज शिक्षण घेवू शकला. महाराष्ट्रभर शैक्षणिक संकुले उभी राहिली. याचे संपूर्ण श्रेय यशवंतरावांना आहे. अखंड भारतवर्षात असा धाडसी निर्णय घेणारे यशवंतराव पहिले मुख्यमंत्री तर महाराष्ट्र हे पहिले राज्य ठरले.

यशवंतरावांमुळे आदीवासी मुलांच्या आश्रमशाळा उभ्या राहिल्या, सातारा येथे सैनिक स्कूलच्या निर्मितीतून त्यांनी मुलांमध्ये सैन्यदलांविषयी आस्था निर्माण करण्याकामी मदत केली. त्यातून देशसेवा करणारी असंख्य तरुण वर्ग पुढे आला. त्यांनी महाराष्ट्रातील उच्च शिक्षणाची गरज भागवण्यासाठी कोल्हापूर येथे शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूरची स्थापना केली. राहूरी विद्यापीठ अनेक ठिकाणच्या अभियांत्रिकी महाविद्यालयाची स्थापना केली. शिवाय ज्ञान तपस्वी कर्मवीर भाउराव पाटील यांच्या रयत शिक्षण संस्थेलाही सढळ हाताने मदत करून आधुनिक महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक विकासाला गती दिली.

आधुनिक भारताच्या आणि महाराष्ट्राच्या जडणघडणीसाठी शिक्षणाशिवाय गत्यंतर नाही हा द्रष्टा विचार यशवंतराव चव्हाणांनी हेरला होता. प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत व कृषी पासून ते तंत्र, शिक्षणापर्यंतच्या सर्वच क्षेत्रात आधुनिकीकरणाची किती आवश्यकता आहे. हे त्यांनी ओळखले होते. यासाठीच तात्काळीन महाराष्ट्रातील सर्वच शैक्षणिक चळवळीला यशवंतराव चव्हाण यांनी हातभार लावला. महाराष्ट्राचे मागासलेपण घालून पुरोगामी महाराष्ट्राच्या रचनेसाठी यशवंतरावांनी उचललेली पावले अचूक ठरली. आज महाराष्ट्र कृषी, उद्योग, विज्ञान, शिक्षण, साहित्य, चित्रपट इ. विविध क्षेत्रात केलेल्या प्रगतीमागे यशवंतरावांचे शैक्षणिक धोरण महत्त्वाचे ठरते. शिक्षणाने माणूस नूसता शहाणा होत नाही तर पर्यायाने समाज व राष्ट्राची प्रगती होते. शिक्षण ही काळाची गरज आहे असा दृष्टा विचार यशवंतरावांमुळेच महाराष्ट्रात रूजला व त्याला आजची विकासरूपी फळे लागून महाराष्ट्र प्रगतीपथावर वाटचाल करू लागला.

संदर्भ :

१. नलावडे प्रमोद (संपा.), लोकराज्य, माहिती व जनसंपर्क महासंचनालय, मुंबई, मार्च २०१२.
२. चव्हाण यशवंतराव, सहयाद्रीचे वारे, मा.व.ज.म., मुंबई, १९८८.
३. माने डी.ए., शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण, नयन प्रकाशन, विसापूर, १९८७.
४. पाथरीकर विजय, थोरले साहेब, कैलाश प्रकाशन, औरंगाबाद, २०१०.
५. पाटील रा.तु., यशवंतराव चव्हाण एक वादग्रस्त पण कर्तबगार मुत्सद्दी, संभाजीराव पाटील तडसर, सांगली, १९८७.
६. थोरात संभाजीबाबा, यशवंतराव चव्हाण झुंजार नेतृत्वाचा शोध आणि बोध, आगाशिव प्रकाशन, कराड, १९८८,